

MR. MARSHALLS ARMÉ

Da hestene blev byttet ud med hestekræfter

Matricen til efterkrigsårenes Danmark blev støbt i 1947, da den amerikanske udenrigsminister G.C. Marshall fik vedtaget et hjælpeprogram på 13 milliarder dollars til genopbygningen af Europa. Danmark fik del i disse penge mod til gengæld at importere landbrugsmaskiner og andre produktionsmidler fra USA.

Det var også tiltrængt, for efter tyve års krise og krig var landbruget nedslidt og forældet. Ganske vist medførte tyskernes besættelse højere priser på flæsk og smør, der som led i samarbejdspolitikken blev dirigeret fra

Marshall-hjælpen satte fart i mekaniseringen af dansk landbrug. I sommeren 1955 kunne man på Djursland møde en hel flåde af Massey-Harris-mejetærskere på vej ud for at høste. De tilhørte maskinstationen NAVO-Høst i Grenaa, der var pionerer i maskinstationsbranchen. (Landbrugslede-rens arkiv, fotograf ukendt)

de engelske morgenborde til de tyske tropper, men samtidig ophørte importen af foderstoffer, kunstgødning og landbrugsmaskiner. Da freden omsider indfandt sig i maj 1945, stod man med et nedslidt produktionsapparat – maskiner lappet sammen med ståltråd, og marker udpint af gødningsmangel – og selv om landbruget ikke manglede penge, var det låst fast af, at Danmark ingen dollars havde i reserve til at få gang i importen.

Derfor kom *Mr. Marshall's deal* som en åbenbaring, og snart myldrede traktorer ud på markerne. Fra USA blandt andre IH og

Under krigen var der langt mellem traktorerne, og de få, der blev anvendt, måtte køre på generatordrevet gas og var svære at vedligeholde. (Væggerløse Lokalarkiv, fotograf ukendt)

Case, fra England den populære Ferguson. Smedene holdt op med at smede hestesko, hestestalde blev bygget om til traktorgarager, og karlekamre nedlagt. Eksplosionsmotoren kunne hverken smed, hest eller karl hamle op med, fremtiden tilhørte Mr. Marshall's armé.

Forrest i felttoget lå de store landbrug, godserne og herregårdene, som for manges vedkommende havde været i gang med mekanisering før krigen og som følge af krigsårenes gode indtjening stod på spring til at fortsætte, så snart valutaklemmen løsnedes. Et godt eksempel er Klintholm Gods på Møn, som i 1945 havde ti spand arbejdsheste, men få år senere kun havde et par skovheste og en havehest tilbage, den sidste mest til morskab for børnene.

Den enes død, den andens brød: Efterhånden som traktorerne myldrede frem, lukkede mange små smedjer, der primært levede af at smede hestesko. De firbenede hestekræfter kunne ikke hamle op med John Deere og andre traktormærker. (Foto af smedje: Privatfoto, fotograf Viggo Mortensen. Foto af traktor: www.mariusknudsen.dk. Fotograf: Marius Knudsen)

På Klintholm Gods røg de fleste heste ud inden 1950. Man beholdt dog blandt andet en pony til havebrug. Børnene er senere kunsthistoriker Bente Scavenius og hendes bror Peter, fotograferet i begyndelsen af 1950'erne. (Privatfoto)

Selv om det ikke gik lige hurtigt med omstillingen på alle godser og herregårde, var tendensen den samme: Dieseldrevne hestekræfter udkonkurrerede på få år landbrugets sindbillede, arbejdshesten, som i stedet blev eksporteret til østblokkens landbrug eller havnede som bøffer på de tyske middagsborde.

EN AGRAR KULTURREVOLUTION

For en inspektør eller overforvalter, der var gammel i gårde, var det ikke lige nemt at vænne sig til den agrare kulturrevolution. Mange anede ikke, hvordan man startede og kørte en traktor, endsig mere

Overflødige arbejdsheste udskibes fra Kolding Havn. De blev enten sendt til slagterier i Vesttyskland, hvor hestekød var i høj kurs efter krigen, eller sendt til Østeuropas marker. (Det Grønne Museum, fotograf: Bror Bernild)

kompliceret maskineri, og derfor blev det mere udbredt med arbejdende forvaltere – unge, nyuddannede landmænd, som kunne stå for indkøringen af de nye maskiner og selv betjene dem, når der var brug for det. Ældre husmænd fik nye arbejdsopgaver inden for vedligehold og havepasning, og de yngre blev omskolet til traktorførere – en ny stillingsbetegnelse i landbruget.

Før mekaniseringen havde hestene rammesat landbrugets drift. Ikke blot ved at fortære en femtedel af avlen, men også ved deres strukturering af arbejdstiden. En hest behøvede hvile, og det betød en middagspause på to timer. Arbejdsdagen kom derfor typisk til at strække sig fra klokken seks-syv om morgenen til seks-syv om aftenen. Om vinteren lidt kortere. Med traktorerne kunne man nøjes

Paradefotos fra Møllerup Gods på Djursland fra henholdsvis 1940 og 1962. I de mellem-liggende år blev godset mekaniseret. (Herregårdsmuseet, Gl. Estrup, fotograf: E. og L. Hounsgaard, Rønde Foto)

med en kort middagspause, men arbejdstiden vedblev i adskillige år efter at være den samme, hvilket gav en ugentlig arbejdstid på 60-70 timer.

De lange arbejdsdage lokkede landbrugets unge mod byerhvervene. Her blev arbejdstiden i 1960'erne gradvist sænket til 44 timer om ugen, og med fem dages-ugen i 1974 landede den på 40 timer. De nuværende 37 timer om ugen er fra 1990. Det var svært for landbruget at hamle op med, ikke mindst i sommerhalvåret, hvor markbruget er intenst og desuden afhængigt af vejrliget. Hvor sjovt var det lige at vende hø en lang lørdag, når ens jævnaldrende cyklede til stranden.

En anden afgørende faktor for kulturrevolutionen var 1950'ernes skolereform, som forsynede landsognene med moderne centralskoler. Førhen havde man kun haft den stråttækte med syv års skolegang, nu blev landbougdommen ligestillet med byernes unge, og hvorfor ikke udnytte de ekstra skoleår til mere givtige fag end de agrare, ja, måske helt ind gennem universitetets port? Frysede på knallerter og halvsovende i rutebiler mosedet et voksende antal af landdistrikternes unge ind til købstædernes gymnasieskoler.

Det skete, samtidig med at landbruget havnede i et økonomisk limbo, som følge af at Vesttyskland, Frankrig, Italien, Holland, Belgien og Luxembourg i 1957 grundlagde et fælles, lukket marked: EF. Særlig bommen til det tyske marked gjorde ondt på dansk landbrug, og selv om Danmark sammen med en række andre lande forsøgte sig med et alternativt marked, EFTA, stagnerede landbrugseksporten. Fremtiden lå i EF.

MÆLKESTREJKE OG TI ÅR PÅ FINANSLOVEN

De dystre udsigter fik landbruget til at bede regeringen om subsidier, men der kom først skred i forhandlingerne, da man i 1961 tog strejkemidlet i brug og gennemførte et kollektivt leveringsstop af mælk. Herefter satte folketinget landmændene på finansloven indtil den snarligt forventede indtræden i EF. Sammen med England var man i gang med at søge om optagelse, men den franske præsident de Gaulle satte en kæp i hjulet. Han

sagde *non!* til briter i fællesmarkedet, og da folketinget ikke kunne enes om dansk eneindtræden, gik processen i stå. Følgen blev ti fodslæbende år på folketingets finansielle nåde frem til 1972, hvor Danmark, England og Irland stemte sig ind i EF.

1960'ernes usikre fremtidsmuligheder satte dybe spor i landbruget, hvor man følte sig overhalet indenom af industri, handel og servicefag. I Vestjylland greb man tilbage til Dalgas' motto om, at hvad udad tabes, skal indad vindes, og omdannede 4.000 hektar enge og moser til agerjord ved at rette Skjern Å ud, men lige lidt hjalp det. Små landbrug gav op og blev solgt til større, som overlevede på stordriftsfordele.

Ved krigens slutning var der over 200.000 landbrug med et gennemsnitligt jordtilliggende på 15 hektar, ved årtusindskiftet godt 50.000 på i gennemsnit 50 hektar. En udvikling, der blev muliggjort af lempelser på landbrugsloven, som gradvist tillod at lægge bedrifter sammen og sløjfe små familiebrug, der i stedet blev til hobbylandbrug for byfolk.

For godser og herregårde skete strukturudviklingen ikke med helt samme hast, selv om der også her fandt sammenlægninger sted, men til gengæld førte man an med hensyn til at rationalisere og specialisere, blandt andet ved at satse primært på planteavl. I løbet af 1960'erne blev snesevis af malkebesætninger – mange af dem berømmede og præmierede – sat ud af herregårdsstaldene. Generelt bevirkede strukturudviklingen, at det blandede landbrug med køer, grise og høns på gårdene blev opgivet til fordel for specialisering i enten kvægbrug, svinebrug eller ren planteavl, og tilsvarende indskrænkede planteavlens sig til primært at bestå af korn, raps, græsfør og sukkerroer.

Adgangen til EF's mindstepriser og støtteordninger forstærkede den udvikling. Både indtjening og jordpriser steg betydeligt i fællesskabets første år og gjorde det let at låne penge til den kapitalkrævende specialisering.

For planteavlsgårdenes vedkommende betød det, at mejetærskerne voksede fod for fod, traktorerne fik flere og flere hestekræfter, og man byggede plansiloer med tørringsanlæg til lagring og tørring af godsets afgrøder og indimellem også til indtægtsgivende tørring for andre gårde. Nogle steder investerede man endda i kæmpehaller, der blev lejet ud til

lagring af EF's 'kornbjerge'. Et iøjnefaldende resultat af, at landbrugsstøtten var koblet på de stadig stigende høstudbytter, som igen hang sammen med øget brug af kunstgødning og nye pesticider.

GENERATIONSSKIFTER OG TVANGSAUKTIONER

Op igennem 1970'erne steg ejendomspriserne som følge af galopperende inflation, hvilket fik mange store gårde til at fremskynde generationsskifter for at spare penge i kapitalvindingsskat. Det gjorde sig særligt gældende forud for de nye ejendomsvurderinger i 1978. Det var herefter ikke ualmindeligt, at en landvæsenselev på 17 somre helt eller delvist ejede det gods, han – eller i sjældne tilfælde hun – var bestemt til at overtage. Vel at mærke i en tid, hvor renteniveauet nærmede sig svimlende 20 procent.

Da inflationen som følge af politiske indgreb ophørte, og ejendomspriserne faldt, kostede det mange tvangsauktioner blandt nyetablerede landmænd, som i tillid til fortsatte ejendomsprisstigninger havde satset på belåning af disse, til driften gav overskud. Hvilket igen forstærkede strukturudviklingen, idet de tvangssolgte ejendomme typisk blev overtaget af lidt ældre og mere velkonsoliderede landmænd.

Første halvdel af 1980'erne vakte således minder om mellemkrigsårenes landbrugskrise og førte ligesom dengang til en agrar protestbevægelse. Den kaldte sig LR 80 (Landbrugs Reform 1980), men fik aldrig så stor tilslutning som 1930'ernes L.S. (Landbrugernes Sammenlutning), der blev en betydelig politisk magtfaktor, indtil den kuldsejlede i nazistisk flirten under besættelsen.

1980'ernes tvangsauktioner gik heller ikke godserne ram forbi. Overgaard Gods røg således på tvangsauktion i 1981. Generelt klarede godserne sig dog helskindede gennem fattigfirserne, blot for sammen med det øvrige landbrug at blive mødt med en række miljøkrav i 1990'erne. Døde hummere i Kattegat satte kritisk lys på gyllen – det specialiserede animalske landbrugs restprodukt, der rummer stor gødningsværdi – samt brugen af kunstgødning og pesticider. Det var dog ikke godserne,

der stod for skud i offentligheden, men først og fremmest svineavlerne, som pressen med et greb i Holbergs univers døbt svinebaroner.

DØDE HUMMERE OG STORHED I FORFALD

Op imod årtusindskiftet blev landbruget mødt af en stribe miljøkrav, kendt som Vandmiljøplan 1, 2 og 3, og samtidig blev EF's landbrugsstøtte frakoblet produktionsmængden og omdannet til hektarstøtte – til økonomisk benefice for økologisk dyrkede arealer. De fleste godser stillede sig skeptisk over for økologien, men efterhånden fandt den også vej ud i det store hartkorn, om ikke andet på arealer af ringe bonitet. Enkelte godser som for eksempel Barritskov ved Juelsminde gjorde en dyd af nødvendigheden og skabte Aarstiderne, der har udviklet sig til et landskendt varemærke inden for måltidskasser, men som de færreste forbrugere forbinder med højteknologisk, gps-styret stordrift.

Foruden de mange miljø- og reguleringskrav til landbrugsdrift fik godserne i stigende grad udfordringer med at udnytte og vedligeholde fortidens grandiose bygninger – ofte fordelt på flere gårde – der mange steder sank ned i forfald, men som af kulturarvshensyn ikke måtte væltes og erstattes af nye og mere rentable. For ikke at tale om overflødige medarbejderboliger samt i nogle tilfælde hele landsbyer fra fæstetiden, der engang var et aktiv, men siden blev en økonomisk klods om benet.

At være ansvarlig for vedligeholdelse af snesevis af lejeboliger kunne give mange grå hår i hovedet på en i forvejen ophængt inspektør med kun fire-fem medarbejdere. Så meget desto mere som han samtidig skulle forholde sig til it-revolutionens implikationer på landbrugsdriften: et hverdagens *clash* mellem stoppede afløb i skovløberhuse og komplicerede it-programmer for gødskning, sprøjtning, braklægning, EU-kvoter osv. Det var derfor en kærkommen hjælp, da Realдания Fonden blev stiftet i 2000 og som en kulturarvens Marshall-hjælp begyndte at sætte skik på bevaringsværdige avlsbygninger og råd- og svampruede hovedbygninger.

Helt uden hænder ... Moderne traktorer er så højteknologiske, at de selv kan styre ved hjælp af gps. (Maskinstationen og Landbrugslederen, foto: SteerGuide)

I dag bliver mange af de fredede bygninger lejet ud til forskellige formål, eller de indgår i oplevelsesøkonomiske forretninger. I det hele taget har mange godser og herregårde efter årtusindskiftet suppleret landbrugs- og skovdriften med alternative indtægtskilder i form af hoteldrift, oplevelsesparker, mikrobryggerier, events m.m. Derudover har en del satset på højt specialiserede nicheafgrøder eller investeret i storskaleret svineproduktion. Alt sammen tiltag, der har krævet omstillingsparathed hos driftslederne for ikke at tale om indgående kendskab til avanceret it-teknologi både på kontoret og i førerhusene.

DUFTEN AF CIGARRØG OG OLD SPICE

Ud over de materielle og systemiske nyskabelser har efterkrigstidens agrare revolution medført en række immaterielle og kulturelle forandringer. Adskillige af landets cirka 440 godser og herregårde ejes i dag af konsortier af landmænd, institutionelle investorer, kommuner og staten eller af industri- og handelsfolk, der ikke nødvendigvis bekender sig til den gamle godsejerstands normer og værdier. Det er ikke i samme grad Gud,

Konge og Fædreland – parret med en socialkonservativ bevidsthed om at tage vare på ældre medarbejdere – der definerer godsernes livsform, og det har også deres førstemænd fået at mærke.

Først og fremmest ved, at der kun er en tiendedel af arbejdsstyrken tilbage i forhold til 1945, men desuden ved en afvikling af det klassesdelte landbosamfund. Tiden, hvor husmænd var radikale og kom i husmandsforeningerne, gårdejerne stemte på Venstre og kom i landboforeningerne, og godsejere og proprietærer var konservative og mødtes i tolvmandsforeningerne (lokale foreninger for større landbrugere med 12 medlemmer i hver) er for længst forbi. I dag fremstår landbruget som enhedsorganisationen Landbrug & Fødevarer, hvori husmandsforeningerne og tolvmandsforeningerne indgår som selvstændige sektioner med medlemspligt i den lokale landboforening. En udvikling, der modsvarer fagbevægelsens koncentration i store fællesorganisationer.

Duften af cigarrøg og Old Spice, der førhen hang i luften på gods-kontoret, når der havde været besøg af en tolvmandsforening, er vejret bort. Men under krigen stod herregårdskulturen endnu stærkt på de store gårde, og blandt deres førstemænd opstod et ønske om at få deres egen forening. Forsøget havde været gjort tidligere, idet en række herregårdsforvaltere på Vestsjælland i 1924 havde stiftet Vestsjællands selskabelige Forvalterforening, men som navnet antyder, var det først og fremmest en lakskoforening, der aldrig blev samlende for standen.

Knap tyve år senere gjorde man forsøget igen og stiftede Selskabet Landbrugslederen, der havde et mere seriøst sigte. Det skulle være et forum, hvor forvalterne kunne mødes om fælles sociale og faglige interesser. Men det var i sagens natur også en forening, der kom til verden midt under krig og besættelse, hvor ingen vidste, hvilken verdensorden der ville komme til at herske – og hvor brede kredse i landbruget i øvrigt sympatiserede med Nazitysklands velsmurte og købedygtige styre.

Som vi skal se i det følgende, kom dette da også til at præge Landbrugslederens vaklende start, men efter krigen fandt foreningen sin form

og udviklede sig til det nuværende forum for landbrugsfaglig udvikling, videreuddannelse og sociale sammenkomster. Derimod blev den aldrig til en fagforening med varetagelse af medlemmernes løn- og arbejdsforhold. Dertil var dens medlemmer af sind og væremåde for meget 'herrer i eget hus' – også selv om de sjældent boede i et af slagsen.